

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Эшмамбетова Н.

**ТҮГӨЛБАЙ СЫДЫКБЕКОВДУН «КӨК АСАБА»
РОМАНЫНДА ТАРЫХЫЙ ЧЫНДЫКТЫ КӨРКӨМ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛООНУН РОЛУ**

Эшмамбетова Н.

**РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ
ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ В РОМАНЕ
ТУГЕЛЬБАЯ СЫДЫКБЕКОВА «ГОЛУБОЙ СТЯГ»**

N. Eshmambetova

**THE ROLE OF ARTISTIC INTERPRETATION OF
HISTORICAL REALITY IN THE NOVEL «THE BLUE BANNER»
WRITTEN BY TUGELBAY SYDYKBEKOV**

УДК: 821.512.154:94(575.2)

Макалада Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” романында колдонулган тарыхый чындыктын көркөм интерпретациялоо аракеттери каралат. Анын кыргыз романдарына алып келген жаңылыгы - адабият таануу илиминде айрым изилдөөлөргө толуктоонун зарылдыгын көрсөткөнү, аны таанып-билүү үчүн керектелүүчү жагдайда каралууга тийиш болгон айрым теориялык маселелер талдоого алынат. Ошондой эле макалада анын тарыхый романдын жанрдык табиятына тийгизген таасири бул маселеге кайрылган совет бийлигиндеги абалга, ошол мезгилде бийликтин адабиятка жүктөгөн тапшырмаларын аткаруу максатындагы талдоо жумуштарына, улуттук адабиятта кездешкен жанрдык түрдү колдонууда жаралган ийгилик жана кемчилдиктер менен бирдикте анализ берүү жумуштары жүргүзүлөт. “Көк асабанын” ийгиликтерине басым жасалып, жанрды чыгармачылык менен өздөштүрүүгө кошкон салымы тарыхый чындыкты интерпретациялоо жолдору кыргыз тарыхый романдарынын контекстинде изилдөөгө алынат.

Негизги сөздөр: тарыхый роман, жанр, көркөм интерпретация, тарыхый элес, көркөм кабылдоо, көркөм чындык, тарыхый маалымат.

В статье исследуется художественная интерпретация исторической действительности в романе Т. Сыдыкбекова «Голубой стяг». Автор анализирует вклад и новаторство писателя в развитие кыргызских романов и кыргызской литературы, а также некоторые его когнитивные теоретические проблемы. Также рассматриваются его влияние на жанровую сущность исторического романа, си-

туация при советской власти, влияние власти на литературу, преимущество и недостатки использования жанровых видов в национальной литературе. Исследуется успехи романа «Голубой стяг», вклад автора на развитие жанра, способы интерпретации исторической действительности в контексте кыргызских исторических романов.

Ключевые слова: исторический роман, жанр, художественная интерпретация, исторический образ, художественное восприятие, художественная правда, историческая информация.

The article examines the artistic interpretation of historical reality in the novel "The Blue Banner by T. Sydykbekov". The author analyzes the contribution and innovation of the writer to the development of Kyrgyz novels and Kyrgyz literature, as well as some of his cognitive theoretical problems. It also examines its influence on the genre essence of the historical novel, the situation under Soviet rule, the influence of power on literature, the advantages and disadvantages of using genre types in national literature. The success of the novel "Blue Banner", the author's contribution to the development of the genre, ways of interpreting historical reality in the context of Kyrgyz historical novels are investigated.

Key words: historical novel, genre, artistic interpretation, historical image, artistic perception, artistic truth, historical information.

Ойдон чыгарууга, тарыхый чындыкты каалагандай көркөмдөштүрүүгө, өзүнүн окуяны кабылдоосуна жараша сүрөттөгө авторго кең-кесири эркиндик берилгендей көрүнгөнү менен аны тескеп турган факторлордун бири – улуттук адабиятта кылымдап ка-

лыптанган көркөм кабылдоо. Адабиятта ар бир жанрдын табиятын ачып көрсөтүүгө аракет кылган окумуштуулардын көпчүлүгү буга анча маани беришпегени менен окурман журт акын-жазуучунун көркөм интерпретациясын мына ушул чен-өлчөм аркылуу карап келет. Ошондуктан болуш керек адабиятчылар Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” [1] сыяктуу чыгармаларды тарыхый чындыкты сүрөттөгөн тарыхый романдардын катарына кошпогону менен окурман журт аны тарыхый чыгармалардан бөлбөй эле жүрөт. Демек, кыргыз профессионал адабияты пайда болуп калыптана баштаган мезгилден бери өз кучагында жаралган ар бир чыгармага орус жана Батыш адабиятында иштелип чыккан адабий түшүнүктөр, өзгөчө адабий жанрдын аналогун издеген болсо, ал эми көркөм чыгарманын мазмуну менен таанышкан окурмандар болсо, кыргыз элинде калыптанган көркөм кабылдоонун чегинде аңдаштыруунун эволюциялык жолу менен келе бергени байкалат. Совет доорунда бул проблемага өз көз карашын билдирген окумуштуулардын кимисинин эмгегине бүгүн кайрылсак, анда айтылган ойлордун оң жана терс жагын аныктоо үчүн тикеден-тике тиешелүү маселеге гана токтолуу керек болуп турат. Ал улуттук адабият үчүн байыркы мезгилдерден бери эле маанилүү болуп келген төмөнкү кырдаалдарга маани берүү зарылдыгын көрсөтөт:

1. Тарыхый чындык катары доорго мүнөздүү окуялардын интерпретацияланышы;

2. Ар бир доорго тиешелүү болгон тарыхый инсандын көркөм образ караты интерпретацияланышы;

3. Калк арасында сакталып калган тарыхый факт же документтерде орун алган далилдердин автордук ойдон чыгаруу менен көркөм берилиши; ж. б.

Өткөн доордо тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоого карата илимий-теориялык көз караштар ар түрдүү сыяктуу көрүнгөнү менен кепке алына турган объектиге карата бир жактуулук сакталган. Ал биринчи кезекте кандай да болбосун адабий чыгармачылык саясий кысымдын алдында тургандыгын көрсөтсө, экинчи тарабынан улуттук адабиятта бул проблемага карата жеке индивидуалдуу мамиле кылуу зарылдыгы тургандыгын эч ким эсепке албагандыгын ачыктайт. Тактап айтканда, бул доордо кыргыз окумуштуулары тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышына келгенде, өзгөчө анын адабияттын белгилүү бир жанрында алган ордун аныктоо маселесинде адабий процессте жаралган көркөм туундулардын окурман журт тарабынан кантип бааланып, кандай окулушуна карай эмес, орус адабият таануу илими аныктап койгон түшүнүктөргө канчалык туура келерине карай аныктама берүүгө [2] аракеттенишкен. Кыргыз элинде болуп көрбөгөн жанрдын специфика-

лык өзгөчөлүгүн, табиятын аныктап түшүнүүгө белгилүү өлчөмдө маанилүү роль ойногону менен көпчүлүк учурда жазуучулар окумуштуулардай кабыл албаганын Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” романы далилдейт. Ырас тарыхый чындыкты ушул нукта интерпретациялоо К.Жантөшевдин “Каныбек” романында да кездешет. Чыгармадагы андай көркөм интерпретация терс көз карашты пайда кылган, ошондуктан: “...романдын мазмуну ошондой натуура концепцияда түзүлгөндүктөн, башкы каармандарынан тартып, катардагы айрым образдарга чейин чындыктан алыстап, ойлоп табылган фантастикалык каармандарга жакыныраак турат. Романдын баш каармандары: Каныбек, Жолой, Чоң Койчу, Акмат элдин азап-тозогун көрүп, мунун мундап, ой-тилегине үндөшкөн букара элдин топтоштурулган образы катарында сүрөттөлүүгө аракеттенилсе да, автор ал реалдык пландан четтеп, байыртан бери айтылып келе жаткан “жомоктордогу” аңгемелөө жана апыртуу методунун туткунунда буюккан” [3] деген сыяктуу ойлор айтылган.

Өз мезгилинде маанилүү болгону менен адабиятчы мында кандай илимий-теориялык катчылыктарды кетиргенин айтпаса да түшүнүктүү болуп турат. Ушундай эле пикир теориялык багытта бир аз өзгөртүлгөн болбосо, кийинки он жылдыкта кыргыз адабиятчылары тарабынан кайталанып, А.Токомбаевдин “Кандуу жылдар” романынын 1-китеби [4] менен 2-китебинен [5] саясий ката табууда бийик сересине жеткен болсо, ал ойлордун туура эместигин Т.Сыдыкбеков “Көк асаба” романында ынанымдуу далилдеди. Тактап айтканда, “Көк асабада” турмуштук жана тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун кыргыз элине мүнөздүү улуттук традициясы сакталган. Ал тарыхый чындыкты кырдаалга жараша ал өзүнүн айрым касиеттерин жаңылоо менен колдонуусу мүмкүн экенин ырастап, аны адабий-эстетикалык өнүгүүнүн доорго мүнөзүндө айкындады. Кийинки мезгилдерде тарыхый романдарда (муну жалпы кыргыз адабиятына таандык катары алса болот) баштапкы нугунун Батыш адабиятына таандык көркөм-эстетикалык шартта өзгөрүүсүн Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” [6], К.Осмоналиевдин “Көчмөндөр кагылышы” [7], Э.Медербековдун “Кызыл жалын” [8] романдары берсе дагы Т.Сыдыкбековдун “Көк асабада” тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялаган автордук аракеттери менен өзүнө таандык көркөм бийиктикти камсыздай алды.

Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” романы кыргыз адабиятында көркөм интерпретациялоонун аткарган кызматын, жетишкен адабий-эстетикалык нарк-насилин ар түрдүү адабий мисалдар менен ырастап берди. Жазуучу колдонгон мындай ык-усулдары кыргыз элинде мурдатан калыптангандыктан, чыгарманы

окуп жаткан окурман реалдуу турмуштук жана доордук тарыхый окуяларды бурмалап жиберген деп авторду эч качан күнөөлөбөйт. Экинчиден, роман жанры кыргыз адабиятында жаңыдан пайда болгон жанр экенин эске алсак, көркөм чыгармачыл көрүнүш катары калыптана баштаган мезгилде тархый чындыкты интерпретациялап жазуу шарттарында мындан башка сүрөттөө ыкмасын колдонуу “Көк асаба” үчүн да кыйынга турмак. Үчүнчүдөн, Т.Сыдыкбековдун “Көк асабасын” сындагандар сындар аркылуу тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоодо автордун чыгармачыл эркиндиги жашай тургандыгын адабиятчы окумуштуулардын бири да эске албагандыгын көрүүгө болот. “Көк асаба” романы жазылган учурда ар бир адабиятчыга одоно көрүнгөн чындыкты көркөм интерпретациялоонун мындай интерпретациялоо ыкмаларын бүгүн ошол мезгил үчүн мыйзамченемдүү көрүнүш болгон деп баалоо зарылдыгы турат. Анткени кандай шарт болбосун көркөм чыгармачылыктын өзүнө таандык адабий-эстетикалык кабылдоо табияты жашап, ал утурумдук коомдук-саясий кырдаалга эмес, улут иштеп чыккан салттарга жараша боло тургандыгын биз эми түшүнүп отурабыз.

Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” жазылган совет доорунда башка тармактар эле адабий чыгармачылыкка карата да идеологиялык талап жогору болуп турган. Ал талап улутка мүнөздүү көркөм-эстетикалык дөөлөттөрдүн орду менен эсептешпей, адабияттагы профессионализм катары орус адабияты аркылуу Батыштан алынган илимий-теориялык аныктамаларды таңуулап келгендигин азыр айтпай коюуга болбойт. Кыргыз адабият таануу илиминдеги илимий-теориялык жетишкендиктен алганда көркөм интерпретациялоо карата мындай улуттук көрөңгөдөн чыгуу окумуштуулар арасында кыйла талаш-тартышты жарата тургандыгы талашсыз. Бирок ал дүйнөлүк адабият үчүн мүнөздүү болуп келе жаткан бир катар маселени чечүүгө мүмкүнчүлүк түзөт, б.а. дүйнөлүк адабият таануу илиминде улуттук адабияттын бири-бирине болгон таасирлерин, алардын ортосундагы типологиялык жакындарды изилдеген факторлор өтө көп болгону менен ар бир адабият өз алдынча, болгондо да индивидуалдуу калыптана тургандыгын индия, кытай, араб, япон, корей, немис, француз, америка, ж. б. адабияттардын мисалында далилдеп келе жаткан болсо, кыргыз адабиятчыларынын дагы эле орус адабиятына телине бериши азыр маанилүү эместей сезилет. Ырас өткөн доордо мындай мамилени авторитардык бийлик, каардуу идеология жетектеп турган болсо, азыр андай көрүнүш жок экендигин эске алып, экинчи жагы азыр Кыргызстан эгемендүү мамлекет, анын жашоо образында демократиялык өнүгүш, анын натыйжасында калыптана баштаган плюраизмдик ой

жүгүртүүгө ориентир кылуу зарылдыгы турат.

Плюрализм адабиятчы үчүн каалаганын айта берүүнү эмес, буга чейин айтылган пикирлерди ээрчий бербөөгө, алардын азыркы мезгил үчүн маанилүү жактарын бөлүп көрсөтүүгө гана кызмат кылуучу багыт экенин да эскертели. Ошондуктан орус адабиятынан “көчүрүлүп” келген адабият теориясына чейин деле кыргыз элинде тарыхый окуяларды көркөм чагылдыруунун жол-жобосу жашаганын, алгачкы көлөмдүү эпикалык чыгармалардын пайда болушунда анын өзгөчө орду болгонуна артыкчылык берүү керектиги ачык көрүнөт. Биз ушул принципке таянып, кыргыз адабиятында жаралган алгачкы романдарда орун алган чындыкты (анын ичинде тарыхый чындык да бар) көркөм интерпретациялоодо улуттук көркөм аңдаштыруу башкы планда турган деп айта алабыз. Буга мисал, ошол мезгилде жазылган кайсы чыгарманы албайлы жарык көргөн мезгилинде өз ордун таппай, адабиятчылар тарабынан катуу сынга алынып, айрымдары оңдолуп толукталып жарык көрсө, кээ бирлери таптакыр колдонууга тыюу салынып келгендиги менен түшүндүрүлөт. Бирок кыргыз адабият таануу илиминде чындыкты көркөм интерпретациялоонун совет дооруна чейинки тажрыйбалары өз учурунда изилденбегендиктен, бул проблемага кайрылган окумуштуулар жеке көз караштарын далилдөө үчүн башка элдердин адабий тажрыйбаларына, өз учурундагы коомдук-саясий көз карашка, социалдык чөйрө үчүн актуалдуу болуп турган кыр-даалдык түшүнүктөргө артыкчылык берип келишкенин көрүүгө болот. Мындай мамиле өз мезгили үчүн туура көрүнгөнү менен бир аз убакыт өткөн соң маанисин жоготуп, ошол эле адабиятчылардын белгилүү бир чыгармага карата көз карашынын өзгөрүүсүнө алып келген. Экинчиден, мындай көрүнүш ошол эле көркөм чыгармада орун алган турмуштук жана тарыхый чындыктын көркөмдөлүшүнө карата окумуштуу менен окурмандын ортосундагы байланышты жоготуп, анын натыйжасында окумуштуу мактаган чыгарма эл арасында окулбай, ал эми окумуштуу жамандап, сын пикир айткан чыгарма талашып окула турган касиетке ээ болгон.

Кыргыз адабият таануу илиминде Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” романын сындагандардын пикирине караганда азыр аны мактагандардын көз караштары адабий коомчулукта таасирдүү кабыл алынууда. Мунун өзү кыргыз адабиятчыларынын арасында тигил, же бул көз караштын туура эмес жетекчиликке алынышы эмес, проблемага кайрылган окумуштуулардын көпчүлүгү кепке алына турган маселенин тээ байыртан келе жаткан салттары бар экендигин эске албагандыгынан экендигин көрүүгө болот. Өткөн кылым, тарыхый доор кыргыз окумуштууларына

мындан башка мамиле кылууга жол бербегендигине токтолуп, аны мыйзамченемдүү көрүнүш катары кабыл алганыбыз менен өз учурунда кетирген окумуштуулардын калпыс көз караштарынан азыр сабак алуу зарылдыгы турат. Ал Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” романында тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоодо автордук көз караштын индивидуалдуу чеберчилигин баалоо менен түшүндүрүлөт, б.а. изилдөөгө алынып жаткан объектиге карата мындай мамиленин болушу өткөн доордо проблеманы изилдөөдөн кеткен бир нече катачылыктарды жоюуга алып келет. Алар: а) ар бир интерпретацияланган көркөм чындыкты сынга алуудан мурда ага тарыхый принциптен мамиле этүү; б) белгилүү бир окумуштуунун көз карашына таянып алып эле тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо боюнча жазуучуга кысым көрсөтө берүүнү жокко чыгаруу; в) чыгармада көркөм интерпретацияга баа берүүдө тигил же бул адабиятчынын пикирине артыкчылык берүү мүнөзүндө эмес, анын жалпы окурмандар тарабынан кабыл алынышына карай баалоо; ж.б. улуттук адабиятта жаралган көркөм туундулар аркылуу ачыкка алып чыгуу.

“Көк асаба” романында бул тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоодо чындык менен ойдон чыгаруунун диалектикалык биримдигин аныктоо жана ага улуттук адабиятка алып келген жаңылыгына жараша баа берүү башкы орунга чыгарат. Өткөн доордон бери келе жаткан кыргыз адабият таануу илиминдеги талаш-тартыш мына ушул маселеде турат. Тактап айтканда, кыргыз адабиятчылары улуттук адабиятта чындыкты көркөм интерпретациялоонун принциптерине ар бири ар түрдүү өңүттөн мамиле кылып, айрымдары утурумдук саясий кырдаалга байланыштыруу менен чектелсе, кээ бирлери сырттан даяр көчүрүлүп келген илимий-теориялык аныктамалардын алкагында карагандыгынан улам кыргыз романдары өз баасын албай калган учурлар кездешет. Мындай көрүнүш кыргыз адабиятчылардын бардыгына таандык болуп келгендигин эсепке алсак, анда аларга мүнөздүү болгон төмөнкү кырдаалдарды четтетүү зарыл экендигин көрсөтөт: 1) ар бир жазылган чыгарманын тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо боюнча аткарган кызматы улуттук тарыхты көркөм андаштырууда кандай кызмат аткара алгандыгын; 2) улуттук тарыхты таанып-билүүдө автор колдонгон көркөм интерпретация канчалык адабий-эстетикалык дөөлөт болуп бере алгандыгын; 3) чыгармада орун алган тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо тарыхта окумуштуулар тарабынан башы ачылбай келе жаткан маселелерди аңдап, аны таанып-билүүдө окурман үчүн элестетип түшүнүүгө мүмкүн болгон көркөм образдуулукка жете алгандыгын; ж. б. маселелерди ачыр жеткирүү.

Ошондой эле Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” романынын дагы бир ийгилиги тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы тарыхый доорду, анда болуп өткөн окуяларды бүгүнкү күн менен канчалык деңгээлде байланыштыра алгандыгы болуп саналат. Тарыхый изилдөөлөрдөн айырмаланып, көркөм чыгармада тарыхый чындыкты кабыл алуунун авторго мүнөздүү өзгөчөлүгү болгондой эле улутка, окурман кабыл алып жаткан тарыхый кырдаалга карата да айырмачылык жашай тургандыгын эске алсак, анда көркөм интерпретациялоонун кандай милдет аткарганы менен эсептешүү керектиги байкалат. Маселени мындай коюлушу өткөөл мезгилден кийин пайда болгон тарыхый романдарда көркөм интерпретациялоо аракетин канчалык орун алып, кандай милдеттерди чече алгандыгын гана изилдөө эмес, аны менен бирге совет доорунда башы ачылбай калган айрым иштерди аягына чыгаруу керектигин да көрсөтөт. Тактап айтканда, Т.Сыдыкбековдун “Көк асабасына чейин колдонулуп келген жазуучулардын көркөм интерпретациялоо аракетин, сүрөткердин тарыхый чындыкты кабылдоо мүмкүнчүлүгү, анын проблемага карата коомдук-социалдык кызыкчылыктар менен шайкеш келиши, ар бир автор түзгөн көркөм чындыктын тарыхый окуяны же доорду кабыл алууда улуттук кызыкчылыктар менен байланыштуулугу сыяктуу маселелер менен карым-катышта каралышы керек.

Аталган проблемага “Көк асаба” романынын мисалында совет доорунда кайрылган окумуштуулардын дээрлик бардыгы ошол мезгилдеги саясий талаптардан ажырай албай, анын негизинде автордун чыгармада берейин деген оюна эч кандай эркиндик бербестен, ыгы келсе да, келбесе да орус адабиятына жакындаштыра бергендигине токтолуп, алардын утурумдук саясатка “байлап” айткан пикирлеринин бүгүн маанисиз болуп калышына өз таасирин тийгизген жагдайлардын башын ачуу зарылдыгы турат. Антпесек, буга чейин кыргыз адабият таануу илиминде айтылган ойлорду ээрчип кетүүгө мүмкүн болуп турат. Мында тигил же бул көз карашка артыкчылык бербей туруп, көркөм чыгармада колдонулган интерпретация кандай кызмат кылгандыгына токтолуу менен кыргыз адабиятчылары өткөн доордо кетирген кемчилдиктердин ачып көрсөтүү зарылдыгы байкалат. Мунун өзү автор чыгармада чагылдырууга максаттанган проблеманы кандай багытта, мисалы публицистика, этнография, социология, психология, этика, философия, ж.б. илимдердин кайсынысына байланыштырып, өзү көтөргөн маселени чечип бере алганын адабиятчылар тарабынан кандай талдоого алынганын аныктоо милдети менен коштолуп келет. Мына ушунда гана көркөм интерпретациянын аткарган кызматы, б.а. тарыхый доорду, анда болуп өткөн

окуяларды бүгүнкү күн менен канчалык деңгээлде байланыштыра алгандыгы менен тарыхый чындыкты кантип көркөмдөгөнүнүн адабий-эстетикалык баалуулугу чыкчудай. Болбосо адабиятчылар арасында өткөн доордон бери келе жаткан бири жакшы дегенди экинчиси жаман, ошондой эле экинчиси мактаганды биринчиси жокко чыгарган полемика кайрадан уланчудай. Мындай көрүнүш башка адабияттардай кыргыз адабиятында, өзгөчө адабият таануу илиминде тарыхый жана турмуштук чындыктын көркөм иштелишине, андан соң ошол көркөмдөлгөн чындык канчалык деңгээлде улуттук адабият үчүн көркөм-эстетикалык нарк-насил жаратканына чейин анализге алынып, анын натыйжасында автордун жеке табылгасына, анын улуттук жана дүйнөлүк адабиятка алып келген жаңылыгына түркүн-түс баа берилип турган.

Адабияттар:

1. Сыдыкбеков Т. Көк асаба: Тарыхый роман. - Ф.: Адабият. - 464 бет.
2. Култаева Ү.Б. Кыргыз тарыхый романдарынын жанрдык өзгөчөлүгү. - Б.: Айат, 2007, 9-24-беттер.
3. Керимжанова Б. Кыргыз совет адабияты согушка чейинки беш жылдыктар мезгилинде (1930-1940). / Китепте: Кыргыз совет адабият тарыхынын очерки. - Фрунзе, Кыргыз окуу пед. мамбас., 1960, 55-бет.
4. Токомбаев А. Кандуу жылдар: 1-китеп. - Б.: Эркин, 1991. - 255 бет.
5. Токомбаев А. Кандуу жылдар: 2-китеп. - Б.: Эркин, 1991. - 144 бет.
6. Касымбеков Т. Сынган кылыч. – Фрунзе, Кыргызстан, 1971. - 565 бет.
7. Осмоналиев К. Көчмөндөр кагылышы: Роман. - Б.: КЭ., 1993. - 704 бет.
8. Медербеков Э. Кызыл жалын. - Фрунзе, 1987.